

NOVI DOKUMENTI O DJELIMA MARKA MARULIĆA

Leo Košuta

Kada sam na Prvom međunarodnom simpoziju *Hrvati i civilizacija knjige*, održanom na pariškoj Sorboni 1983. g. iznio po prvi put podatak da je Marulićevo najizdavanije djelo u Evropi *De Institutione bene vivendi per exempla sanctorum* bilo stavljeno na Indeks Inkvizicije, bio sam svjestan da time otvaram za hrvatsku i širu javnost nove putove za istraživanja velikog splitskog humaniste. Još prije nego što su akta cijelog simpozija izašla iz tiska,¹ zaslugom Mirka Tomasovića za *Instituciju* je kao *bestseller* u Evropi doznala šira hrvatska publika.² Došlo je tako do novog zamaha u istraživanjima cjelokupnog Marulićeva djela: najprije organizacijom Znanstvenog skupa posvećenog Marku Maruliću u Splitu 1984, a onda pokretanjem izdavanja *Sabranih djela* u izdanjima Splitskog književnog kruga. O samoj *Instituciji* i njezinoj sudbini u Evropi napisano je nekoliko novih studija, tako Mirko Tomasović³, Franjo Sanjek⁴ i Henrik Heger⁵. Njima se uskoro priključio Charles Béné s novim otkrićima o Marulićevim djelima u Francuskoj.⁶ Nakon Dana Hvarskog kazališta posvećenih *Marku Maruliću* 1988. g., rodio se, konačno, i »Marulićev ljetopis«, kronika u kojoj je Mirko Tomasović započeo registraciju svih novih podataka i otkrića s područja »marulologi-

¹ L. KOŠUTA, 'Fortune et infortunes d'un livre de Marko Marulić: le *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum*' (Venise, 1507), *Les Croates et la civilisation du livre: actes du 1er Symposium international d'études sur l'aire culturelle croate... publiés par Henrik Heger et Jeanine Matillon* (Paris 1986), 55-66.

² M. TOMASOVIĆ, 'Prvi hrvatski pisac »svjetskog glasa«, 15 dana XXVI (1983), 33-37; *ID.*, *Marko Marulić* (Zagreb 1989), Bibliogr. br. 527, 548, 550, 551, 574.

³ TOMASOVIĆ, *Marko Marulić*, u bibliogr. br. 605, 621, 641.

⁴ F. SANJEK, 'Marko Marulić u francuskoj književnosti', *Mogućnosti* 28 (1990), 445-451; *ID.*, 'Marko Marulić i duhovna gibanja u doba Restauracije (16/15 stoljeća)', *Dani Hvarskog kazališta: Marko Marulić* (Split 1989), 63-73.

⁵ H. HEGER, 'Francuski pristupi Marku Maruliću — kako je *Institutione bene vivendi per exempla sanctorum* prihvaćena u intelektualnim krugovima Douaia (1585-1604)', *Dani Hvarskog kazališta: Marko Marulić* (Split 1989), 162-175.

⁶ Ch. BÉNE, 'Nouveaux documents sur la diffusion en France de l'oeuvre de Marulić', *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance* 52 (199), 617-622.

je»⁷. Ukratko, Marulić je ponovno oživio u domovini, a nakon gotovo četiri stoljeća odsutnosti vratio se ponovno u Evropu.

Koristim se prilikom da na ovom »okruglom stolu« u Marulićevom rodnom gradu bolje preciziram, odnosno upotpunim neke postavke, koje sam iznio na pariškom simpoziju, i da iznesem nekoliko novih dokumenata koji se tiču Marulićevih djela.

Editio princeps Marulićeve *Institucije* izašla je u Mlecima i ona je datirana *Anno Domini MDVI Die X Mensis Februarii* — Godine Gospodnje 1506, dana 10. mjeseca veljače. Taj se datum uzeo doslovce, pa se tako prvotisk *Institucije* datira godinom 1506. U mojoj komunikaciji izmijenio sam taj datum u 1507, smatrajući da se radi o knjizi tiskanoj od mletačkog izdavača u Mlecima, gdje je nova godina počinjala *more veneto*, to jest 1. ožujka u službenim spisima, a notarskim dokumentima čak 25. istog mjeseca. Rimsko se pak datiranje nove godine sa 1. siječnjem počelo javljati u Mlecima tek oko dvadesetih godina XVI stoljeća, i to pod utjecajem humanista. Stoga sam optirao za mletačko datiranje: 1507. umjesto 1506, kako su uostalom datirali Marulićevo izdanje drugi bibliofilski stručnjaci i povjesničari mletačkog tiskarstva: E. Pastorello,⁸ F. Ascarelli,⁹ F. Norton¹⁰ i drugi.

Tiskar *Institucije* bio je Mlečanin Andrea Vitagli, a Mlečanin je bio također njezin nakladnik Francesco Consorti, najprije kantor, a onda vicekanonik katedralne crkve sv. Marka. U samom izdanju *Institucije* on se doduše bilježi u latinskoj grafiji kao *presbiter Franciscus Lucensis*, no nema sumnje da se radi o svećeniku porijeklom iz toskanskog grada Lucca, koji je zajedno s vjerojatnim mu bratom Feliceom, također svećenikom, bio solidno udomaćen u gradu sv. Marka i poznat pod prezimenom *de Consortibus*, talijanski Consorti, a ne Conforti, kako neki pogrešno navode.¹¹ Iako je Felice Consorti, možda po ocu Antoniju iz Lucce, posjedovao svoju tiskaru, u kojoj je 1503–4. g. tiskao dvije knjižice,¹² istraživači mletačkog tiskarstva skloni su vjerovati da je Francesco Consorti ostao samo nakladnik, a ne tiskar.¹³ Možda je Francesco Consorti na ovo posljednje pomišljao 1504. g., jer je te godine, iako je već 1499. g. bio izdao dva manja latinska djela, bio zatražio i dobio od Mletačkog Senata desetogodišnji privilegij za tiskanje cijelog niza

⁷ M. TOMASOVIĆ, 'Marulićev ljetopis (I), kolovoz 1988 — kolovoz 1989', *Mogućnosti* 37 (1989), 1288–1296; ID., 'Marulićev ljetopis (II), rujna 1989 — kolovoz 1990', *Mogućnosti* 37 (1990), 1383–1394.

⁸ E. PASTORELLO, *Tipografi, editori, librai a Venezia nel secolo XVI* (Firenze 1924), IX, 23–24.

⁹ F. ASCARELLI, *La tipografia cinquecentesca italiana* (Firenca 1953), 164.

¹⁰ F. J. NORTON, *Italian printers, 1501–1520* (London 1958), 134–135.

¹¹ PASTORELLO, *Tipografi, editori, librai a Venezia*, 23. Pastorello pogrešno navodi: »Confortibus (De) Franciscus Lucensis presbiter et cantor Ecclesiae Sancti Marci: Date 1511, 1516, 1518;« na str. 24 opet pogrešno: *Confortibus (De) Franciscus et Felix: Data 1504.*« Ovo čitanje je definitivno ispravio G. BORSA, *Clarissimum typographorum librorumque Italiae, 1465–1600* (Budapest 1980), t. I, 106: »Consorti Felice de' 1503–1504 Venetia;« »Consorti Francesco 1499–1518 Venetia.«

¹² NORTON, *Italian printers, 1501–1520*, 134; BORSA, *Clarissimum typographorum librorumque Italiae, 1465–1600*, I, 116.

¹³ ASCARELLI, *La tipografia cinquecentesca italiana*, ne spominje ga kao tiskara.

knjiga, među kojima se na prvom mjestu navodi Marulićeva *Institucija* i ostala piščeva djela do tada neizdana.¹⁴ No, kako znamo, od svih brojnih naslova za koje je dobio privilegij, Francesco nije tiskao, osim Marulićevih djela, gotovo ništa.¹⁵ Kao skromni kantor (a tek kasnije vicekanonik) crkve sv. Marka, on očito nije imao na raspolaganju većih novčanih sredstava. To će biti razlogom da se on nije htio upustiti u tiskanje Marulićevih hrvatskih djela: npr. *Naslidovanje Isukarstova* i *Judite*. Da bi *Judita* mogla ugledati svjetlo dana trebali su se javiti izdavači iz Splita, Dubrovnika i Zadra. Poteškoće pak za izdavanje drugih latinskih Marulićevih djela mogle su dolaziti i od njegovog statusa svećenika, zbog kojeg je morao voditi računa o crkvenoj cenzuri više nego što bi to morao da je bio laik. Zbog svega moramo zaključiti da je Francesco Consorti u neku ruku više kočio nego pospješivao izdavanje Marulićevih djela.

Nakon prvog izdanja, *Institucija* je doživjela brojna ponovna izdanja i još brojnije prijevode na mnoge evropske jezike. Ipak, iako je ona postala omiljeno štivo u samostanima, a i samih isusovaca, ona je vrlo rano došla na Indeks Inkvizicije i tako, nešto igrom slučaja, svršila čak na lomaču u Sieni 1564. godine. Kako je do toga došlo i na osnovu kojih je crkvenih odredbi lokalna sienska inkvizicija tako postupila, a zašto su pak samo španjolska i portugalska inkvizicija stavile djelo mnogo kasnije na Indeks knjiga koje je valjalo očistiti od heretičkih pjesusa (*Index librorum expurgatorum*), protivno Rimskom Indeksu iz 1607. g. (*Index librorum expurgandorum*) — ta sam pitanja prepustio idućim istraživanjima.¹⁶

Pokušat ću sada cijeli problem bolje osvijetliti.

¹⁴ R. FULIN, 'Documenti per servire alla storia della tipografia veneziana' *Archivio veneto* 23 (1882), 73 navodi iz arhiva Mletačkog Senata (Notaio del Collegio) slijedeći dokument: »1504 25 febr. (1503 m.v.). Pre' Francesco di Consorti, cantore a S. Marco per le opere seguenti domanda priuilegio di dieci anni [...] Accordato. Le opere sono: Marco Marullo spalatansis de institutione bene vivendi per exempla sanctorum cum tutte le altre opere... numquam impressae; la Apocalisse con la distinzion di Nicolò da Lira, non più stampata; opus pulcherrimus ad inprobationem Iudaeorum perfidia; Lavacrum conscientiae sacerdotum; Deffinitiones Sacrorum Canonum; Commentum magistri Benedicti Brugnolo supra Sallustium numquam impressum; assay belle oration non mai stampate, latine et vulgar, di diversi oratori et altri parte; Boezio de consolation non più stampado; le egloge e tutte le opere del Sannazzaro; le Navigation facte per Spagnuoli et Portugalensi nele parti finitime a la India novamente; le opere di Serafin Aquilano emendate da Angelo Colocci con la apologia e la vita del poeta per Vincenzo Calmeta mantovano.«

¹⁵ *Ibid.*, 73–74. Francesco Consorti izdao je 1499. u Mlecima, zajedno s tiskarom Antonio di Francescom iz grada Luce (valjda svojim ocem), dvije mlae latinske knjižice: M. Nutius, *De Triumpho Christi* i [Ex Suida.] *Philippus adhortation ad quandam Theodosium Iudaeum* (cf. Proctor, *Index...*, 371). Prije Marulićeve *Institucije*, izdao je u Mlecima 1502. djelce: »Triumphū di Benedecto da Pesaro« i možda jedno izdanje *Boetia, De consolatione philosophiae* (1504) i *Sannazzarovu Arcadiu* (1504). Po naredbi mletačkog Senata tiskao je 1510. u Mlecima pet knjižica u vezi s bulom pape Julija II kojom se isključuje iz crkve Vojvoda Alfonso iz Ferrare. (Cf. NORTON, *Italian printers*, 134–5 i rkp. katalog rijetkih knjiga pariške Bibliothèque nationale, pod imenom Luchese (Francesco). Osim Marulićevih djela: *Evangelistarium* (1516) i *Quinquaginta parabolac* (1516, 1517) i valjda *De laudibus Herculi* (1523) nije, čini se, izdao ništa, osim još jedne knjižice: Rocca (Lorenzo). *Oratio pro funere Aloisii Dardanii* (Venetiis 1511).

¹⁶ KOŠUTA, 'Fortune et infortunes d'un livre de Marko Marulić', 64–65.

Počinjem sa Sienom, gdje su se *Institucija* i Inkvizicija po prvi put susrele. Za ovaj toskanski gradić, koji je u srednjem vijeku igrao među talijanskim komunama veliku ulogu, treba reći da je 1559. g. izgubio svoju nezavisnost i da je kao španjolski feud bio predan firentinskom vojvodi Cosimu. U novonastalom Vojvodstvu Firenze-Siena, sienska je nadbiskupija dakako sačuvala svoju autonomiju; no kako je njezin nadbiskup Francesco Bandini Piccolomini ostao kao politički emigrant u Rimu sve do svoje smrti, Sienom je upravljao njegov generalni vikar. Ove činjenice osvjetljavaju naš problem cenzure: crkveni propisi u vezi crkvene cenzure knjiga postajali su važeći tek odlukom civilnih vlasti, a te su se sada nalazile na Cosimovom dvoru u Firenzi! O Sieni treba također reći da se zbog jake liberalne komunalne tradicije u njoj stvorio jaki kriptoprotestantski pokret, koji je upravo 1563. g. bio definitivno raspršen akcijom inkvizitora.¹⁷

Afera *Institucije* odigrala se od 14–29. studenog 1564. Ta je godina za našu temu obilježena s dva važna događaja. 24. ožujka te godine je naime papa Pio IV promulgirao cijelom katoličkom svijetu novi Tridentinski indeks, koji je predviđao da se svako izdanje crkvenih knjiga ima podvrći crkvenoj cenzuri. Isti je papa tom prigodom posebnom bulom naredio da biskupi i inkvizitori mogu postupati i u slučajevima koje Indeks nije predvidio.¹⁸ S druge strane, 24. studenog 1564. g., firentinsko-siensi vojvoda Cosimo odobrio je zaključke Tridentinskog sabora za cijelo područje svojeg vojvodstva.¹⁹

U vremenskom rasponu ovih datuma došle su akcije lokalnih inkvizitora, popisivanje zabranjenih knjiga, pregledi knjižara i procesi. Iz fragmentarno objavljenih arhivskih podataka saznajemo da je zahtjev crkvenih vlasti za provedbu odredaba Tridentinskog sabora i Tridentinskog indeksa bio postavljen na dnevni red u Firenzi u kolovozu 1564. g., dok se u Sieni prvi otpori civilnih vlasti inkvizitorima registriraju već dva mjeseca prije.²⁰ Dakle, prije nego što je Cosimo službeno promulgirao odredbe Tridentinskog sabora (24. studenog), crkvene su vlasti prešle u Sieni na djelo. Kako je poznato, u odsutnosti generalnog vikara, Inkvizitor Ludovico Fei iz Luciniana, franjevac rodnom iz susjednog firentinskog teritorija, upao je 14. studenog u knjižaru nekog Antonio Maria Caroli i zaplijenio kao heretičke knjige Macchiavelijeva djela i, čini se, *editio princeps Institucije*. Iz kratkog zapisnika sudbenog postupka nije jasno na osnovi kojeg je indeksa došlo do zapiljene ovih knjiga, niti se može razabrati da li je *Institucija* bila na nekoj listi (ili indeksu) knjiga koje je trebalo *expurgare*. Čini se ipak da se radilo o dva indeksa: jedan je bio upravo tiskani Tridentinski indeks (*Index librorum prohibito-*

¹⁷ V. MARCHETTI, *Gruppi ereticali senesi del Cinquecento* (Firenze 1975), 244.

¹⁸ M. PLAISANCE, 'Littérature et censure à Florence à la fin du XVIe siècle', *Le pouvoir et la plume, incitation, contrôle et répression dans l'Italie du XVIe siècle, actes du Colloque international... Aix-en-Provence, Marseille, 14–16 mai 1981* (Paris 1982), 236. Također J. HEFELE, *Histoire des Conciles d'après les documents originaux* (Paris 1938), X, 1, 30.

¹⁹ D. MARRARA, *Studi giuridici sulla Toscana medicea* (Milano 1965), 59; PLAISANCE, 'Littérature et censure...', 235.

²⁰ MARRARA, *Studi giuridici sulla Toscana medicea*, 159, bilj. 78; 20. lipnja i 9. srpnja Agnolo Niccolini, Cosimov namjesnik u Sieni, tuži se na sienske crkvene vlasti. Za Firenzu, usp. PLAISANCE, 'Littérature et censure...' 236.

rum), na kojem se, među zabranjenim piscima, nalazio Niccolò Macchiaveli; drugi indeks mogao je predstavljati listu knjiga, koje su tom Tridentinskom indeksu izbjegle, listu koju su inkvizitori prethodno trebali izvjesiti na javnim mjestima, u Firenzi i u Sieni.²¹ Na ovoj posljednjoj trebao se logično nalaziti Marulić. Na žalost, u arhivskim dokumentima, koji se čuvaju u sienском Nadbiskupskom arhivu, nema traga jednoj takvoj listi, a nema nade da se u dogledno vrijeme takva lista pronade među spisima Nadbiskupije u Firenzi; jer je ta institucija neumoljivo zatvorila vrata svim istraživačima.

Mirko Tomasović²² je pretpostavio da se Marulićeva *Institucija* našla na lokalnom indeksu knjiga *nisi repurgetur*, i to zbog istih razloga zbog kojih su protiv njezinog sadržaja postupile španjolska i portugalska inkvizicija. To pretpostavlja postojanje lokalnog indeksa, na kojem su bili precizno označeni pasusi koje je trebalo cenzurirati, a to mi ne izgleda vjerojatnim. Zapisnik sienske istrage kaže da se radilo o heretičkim knjigama (*libri heretici*) i da se one nisu smjele prodavati. Vjerujem stoga da formalni razlog stavljanja *Institucije* na lokalni spisak nije bila samo neortodoksna formulacija o dozvoljenoj laži, već činjenica da je djelo bilo upravo izašlo u Mlecima 1563. g. u talijanskom prijevodu dominikanskog teologa Remigio Nannini, protivnika vladajuće dinastije Medičejaca i političkog emigranta, i to bez crkvenog imprimatura i sa svim inkriminiranim pasusima. Franjevac Firentinac, slijedeći možda i neki lokalni firentinski indeks, Marulićevu knjigu je jednostavno zabranio, a nađeni primjerak, bez obzira na jezik i datum izdanja, zaplijenio i, kad se knjižar nije pojavio, spalio ga.

U prilog ovom rješenju govorilo bi i to, da su brojni primjerci *Institucije* koji su se, kako u latinskim tako i talijanskim izdanjima, sačuvali u toskanskim knjižnicama, ostali bez ikakvih tragova naknadne cenzure. To važi i za primjerke koji se čuvaju u Vatikanskoj knjižnici, kao i za latinski primjerak *editio princeps* rimske Nacionalne knjižnice koji potječe iz biblioteke bivšeg isusovačkog Rimskog kolegija u Rimu. Anketa na terenu pokazuje nam zapravo ono što već znamo, a to je da se Marulićevo ime ne spominje ni na jednom rimskom indeksu (*Index librorum prohibitorum*).

Pitanje koje se imperativno postavlja jest zašto se *Institucija* nije našla ni na jednom od brojnih indeksa *librorum expurgandorum* tiskanih u Evropi prije 1612 (Louvain 1550, Valencia 1551, Antwerpen 1581, Madrid 1584, Lyon 1586, Rim 1590), uključivši ovamo i veliki rimski *Index librorum expurgandorum* (Rim 1607, pretisak Bergamo 1608) što ga je sastavio papin teolog Gianmaria Guanzelli de Brisighella? Pogotovo kad znamo da je tekst *Institucije* bio cenzuriran u francuskom prijevodu Paul Dumonta 1585, a da je Sandovalov Indeks bio spreman za tisak 1584. g. Odgovor na to pitanje je relativno lagan: Marulićeva *Institucija* jednostavno nije bila previše zapažena, a njezino su stavljanje na Indeks mogli braniti i dominikanci (Nannini) i isusovci; a što se tiče rimskog indeksa Guanzellija iz 1607. g, treba jednostavno znati da je djelo tog dominikanca ostalo zapravo nesvršeno; izašao je samo

²¹ Takav jedan lokalni indeks oglašen je Sieni na javnim mjestima i crkvama 1548. godine.

²² M. TOMASOVIĆ, *Analize i procjene* (Split 1985), 220 – 221.

prvi svezak, dok drugi svezak, nakon njegove smrti 1619, nikada nije ugledao svjetlo dana. Pritisci na Rim svih mogućih država i državnica, intrige pojedinih redova, osobne ambicije, troškovi tiskanja jednog takvog ogromnog indeksa koji se od godine do godine povećavao, učinili su da je Rim zauvijek odustao od njega.²³

Tako međutim nisu mislili španjolski inkvizitori. Španjolski imperij imao je bogatu inkvizicijsku tradiciju, koje se civilna vlast nije htjela odreći. Nakon što je gotovo trideset godina čekao na papino odobrenje, španjolski inkvizitor Bernardo Sandoval tiskao je konačno svoj Indeks u Madridu 1612. g. Ubrzo je u Palermu (1628) izašao i njegov sicilijanski dopunski svezak. Važio je tako taj indeks na cijelom teritoriju velikog imperija, uključujući tu i kolonije. Njegovoj primjeni uspio se odhrvati jedino Milano i djelomično i Napulj. Razloge zbog kojih je *Institucija* došla na Sandovalov Indeks treba tražiti u činjenici da je problem dozvoljene laži (zapravo simulacije) bio neprihvatljiv za Španjolsku, u kojoj su se još uvijek nalazili potomci brojnih nasilno pokrštenih Židova i Arapa. Ovi su lako mogli naći u Marulićevom »laksizmu« opravdanje za simulirane konverzije, da bi tako izbjegli većem zlu: kazni smrti ili pak izgnanstvu.

Sa Sandovalovim Indeksom se dakako u Španjolskom imperiju nije stalo. Smatralo se da indeks treba popunjavati novim djelima. Inicijativom inkvizitora Antonija Zapate izašao je u Sevilli 1632. g. jedan *Novus index librorum prohibitorum et expurgatorum*.²⁴ U njemu nalazimo ponovno Marulićevo ime, a prenosi se i tekst »očišćenja« prema Sandovalovom Indeksu. Ipak, Zapata je bolje precizirao pojedina izdanja, a nije naveo samo Stelsijevo iz 1584, kako je to učinio Sandoval. Na str. 756 on donosi:

»Marcus Marulus, seu Marullus, eius Dictorum factorumque memorabilium lib. 6 Antverpiae, ex officina Egidij Stelsij 1584. Seu, ut alias inscribitur, De institutione bene, Beateque vivendi libri scx, ad normam vitae sanctorum utriusque testamenti. Coloniae apud Petrum Quentel 1540, Basileae apud Adam Petri 1513, Antverpiae per Ioan. Foulterer 1579, Germanice Hermann Baumgarter interprete Dilingae 1582, expurgandi ut sequitur.« [...]

Na str. 763 nalazimo još ovo upozorenje:

»En italiano. ... Marco Marulo. Si sus obras no se corrigien conforme a la expurgación de las que estan en Latin, y se corrigien, en la segunda classe, verbo, Marcus Marulus, se prohiben.«

Zahvaljujući tom popisu, saznajemo za neka nepoznata izdanja Maruli-

²³ Datum smrti papinog teologa Guanzellija navodi G. H. PUTNAM, *The censorship of the Church of Rome* (New-York, London 1906–7) I, 270. Ovaj pisac dao je jedan od najboljih pregleda problema indeksa i crkvene cenzure. O teškoćama koje je Guanzelli imao pri redakciji svojeg indeksa, govori J. A. JONES, 'Pedro de Valencia's defence of Arias Montano: the expurgatory indexes of 1607 (Rome) and 1612 (Madrid)', *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance*, 41 (1978), 121–136. O španjolskim i portugalskim indeksima i cenzuri opširno i iscrpno informira A. SIERRA CÒRELLA, *La censura de libros y papeles en España y los indices y catalogos españoles de los prohibidos y espurgados* (Madrid 1947).

²⁴ Točan naslov glasi: *Novus Index librorum prohibitorum et expurgandorum editus auctoritate et iussu Eminentissimi ac Reverendissimi D.D. Antonii Zapata* (His-pali = Sevilla 1632). [B.N. Rés. Q. 40].

ćeve *Institucije*; tako jedno kölnsko latinsko izdanje iz 1540. i jedno isto tako latinsko izdanje iz Antwerpena iz 1579. koja još nisu identificirana, a onda i prvo izdanje njemačkog prijevoda u Dilingenu iz 1582, do danas nepoznato, ali ipak registrirano u posebnoj bibliografiji tiskanih knjiga grada Dilingena, što ju je priredio O. Bucher.²⁵ Saznajemo također da se *Institucija* u talijanskom prijevodu nalazila na popisu knjiga što ih je valjalo »očistiti«.

Indeksu A. Zapate slijedila su druga izdanja, koja je sastavljao i popunjavao inkvizitor Antonio a Sotomayor: Madrid 1640, 1662 i 1667. U njima međutim ne nalazimo inovacija u vezi s Marulićem. Sve je ostalo kao u prvom izdanju. Zanimljivo je ipak ustanoviti da se u svim tim indeksima nigdje ne spominje francuski prijevod *Institucije* iz 1587, ni portugalski iz 1579.

Zabilježimo još da su ovim indeksima slijedili drugi: 1707 (Madrid, Didacus Sarmiento), 1747 (Madrid, Francisco Pérez de Prado), 1790 (Madrid, Augustin Rubin de Cevallos) i tako redom, sve do Indeksa iz 1844, u kojem se Marulić još uvijek spominje, istina uputnicom na Indeks iz 1747.²⁶

U vezi s time dodao bih jedan podatak koji smatram svojevrsnom bibliografskom pikanterijom. *Institucija* se naime našla također na velikom Indexu što ga je za bibliotekarske potrebe sastavio 1627. g. bibliotekar Oxfordske Bodleiane Thomas James.²⁷ Marulić se u njemu spominje pozivom na Sandovalov Indeks iz 1612. Jamesov Indeks nije dakako jedino protestantsko izdanje katoličkih indeksa. Potrebno je znati da su u protestantskim zemljama gotovo svi katolički indeksi bili pretiskavani kao informativna grada za upoznavanje rimske intolerantnosti. Prvi takav falsifikat (Indeks papinog legata²⁸ Giovanni della Casa, Mleci 1549) priredio je iste godine Petar Pavao Vergerije.

Na pariškom Simpoziju naveo sam podatak da je *Institucija* došla na popis zabranjenih knjiga u Portugalu: to sam zaključio na osnovi primjerka u posjedu Sveučilišne knjižnice u Coimbri, na kojem je zabilježeno crnilom da je djelo prošlo cenzuru prema portugalskom Indexu.²⁹

²⁵ O. BUCHER, *Bibliographie der deutschen Drucke des XVI. Jahrhunderts. I: Dilingen* (Bad Bocklet Wien-Zürich-Florenz 1960), 206. Identificiraju se dva izdanja: 1583. i 1594; u bilješci navodi se izdanje iz 1582. prema Willerovom katalogu sajma knjiga. Veliki katalog svih njemačkih tiskanih knjiga ne poznaje ovo izdanje (cf. *Verzeichnis der im Deutschen Sprachbericht erscheinenden Drucke des XVI Jahrhunderts* (Stuttgart 1988), Band 13, 107).

²⁶ *Indice general de los libros prohibidos, compuesto del Indice último de los libros prohibidos y mandados expurgar hasta fin de diciembre de 1789... hasta 25 de agosto 1805... asta fin de 1842* (Madrid: D. José Felix Palacios 1844), 218: »Marulo (Marco) sus obras, si no se corrigen conforme á la expurgac. de las latinas, vease Marulus Marcus, Marulus, seu Marullus (Marcus) ejus dictionum, factorumque memorabilium libri 6, seu de inst. bona corrijanse como en el Expurgat. de 1747, pag. 850.«

²⁷ *Index generalis librorum prohibitorum a pontificiis cum editionibus expurgatis vel expurgandis juxta seriem literarum et triplicem classem, per Tho. James* (Oxonae = Oxford 1627), *Tabula*:* Marc. Marulus, Hisp. N. p. 611. — Ova Jamesova kompilacija svjedoči da je Marulićeva *Institucija* bila samo na jednom, španjolskom Indexu B. Sandovala od 1612.

²⁸ O falsifikatima katoličkih indeksa sa strane protestantskih izdavača, vidi G. BONNANT, 'Les index prohibitifs et expurgatoires contrefaits par les protestants au XVIe et au XVIIe siècle', *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance* 31 (1969, 609–640).

²⁹ KOŠUTA, 'Fortune et infortune...' 64, bilj. 29.

LIVRO IN

SIGNEDAS FLORES PER
FBIÇOES DAS VIDAS DOS

GLORIOSOS SANTOS DO BOM

*Do qual se quasi todos os tempos, ordenado per es. illu. Sr.
fines virtudes Christi Para nos e da gloria de nosse.
Senhor Jesus Christo. E para grande consolaçao e
alivio de todos os christaos*

Per Marcos Marulo Sparitane de Da
macia, Noua mente traduzido em lin-
gagem, per F. Marcos de Lisboa frade
menor, por o grande fructo, que
sara e todas as almas q' oire.

y impresso na officina de castilho Real de Lisboa e ordinario.
EM LISBOA

Em casa de Fracisco Correa impressor de livros
COMPRIVILEGIO R. S. A. L.
Anno 1579.

Tendo a impressão feita em papel.
De Escrivão de Camara de Lisboa

SOLI DEO HONOR

De Antonio de ...

COSTA 1579

Marulićeva Institucija u portugalskom prijevodu fra Marcosa, Lisabon 1579.

I zaista, u velikom i vrlo rijetkom primjerku portugalskog Indeksa zabranjenih knjiga (*Index auctorum damnatae memoriae*) što ga je 1624. tiskao u Lisabonu inkvizitor Fernando Martins Mascarenhas, nalazimo ime Marka Marulića i pasuse *Institucije* koje treba pročistiti.³⁰ Mascarenhas je u svojem indeksu preuzeo doslovno latinski tekst Sandovalovog Indeksa iz 1612, jedino je čitatelje uputio da Marulićevo djelo treba tražiti i u Nutiusovom izdanju iz 1601 (*Opera omnia*, Antwerpen), kao i u zborniku *Exempla virtutum*, Basel 1555. U primjerku indeksa što ga posjeduje Nacionalna knjižnica u Lisabonu, neka je ruka naknadno crnilom navela strane *ad expurgandum* jednog drugog izdanja Marulićeve *Institucije* koje nije lako identificirati; sigurno je jedino da se ne radi o primjerku portugalskog prijevoda iz 1579, u kojem su inkriminirani pasusi ostali prevedeni u cijelosti.

Portugalski indeks nije doživio ponovnog izdanja. Poslije njega, a i prije, portugalski su bibliografi zabilježili još neke portugalske indekse zabranjenih knjiga, no, čini se, da se u njima Marulić ne pojavljuje.³¹

Što se tiče portugalskog prijevoda fra Marcosa iz Lisabona, treba reći da je on tiskan 1579. g. u svega dva izdanja, a ne u više njih, kako sam pretpostavljao na osnovu brojnih dozvola za tiskanje knjige od 1556. nadalje.³² U stvari 1556. g. Marulićev spis je odobren za tiskak od crkvenih vlasti, a djelo je izašlo dvadeset i tri godine poslije.³³ Drugo je izdanje, čini se, tiskano nepos-

³⁰ *Index auctorum damnatae memoriae, tumetiam librorum qui vel simpliciter, vel ad expurgationem usque prohibentur vel denique iam expurgati permittuntur. Editus auctoritate Ill^{mi} Domini D. Ferdinandi Martins Mascaregnas, Algarbiorum Episcopi, Regij status Conciliarij ac Regnorum Lusitaniae Inquisitoris Generalis. ... Et in partes tres distributus* (Vlyssip., cum facult. Ex officina Petri Cracibeck 1624), 886: »Marcus Marulus. Ex Marci Maruli dictorum, sanctorumque memorialium (*sic*) libris sex, Antuerpiae, etc 1584 de sequencia. Lib 4, cap 4 [...]. Loca hactenus correcta facile deperdentur in editionem Martini Nutij 1601 cum in uno 4 cap. cuncta habeantur. Similiter etiam in Basileensi anni 1555 in volumine inscripto Exempla virtutum et vitiorum.«

³¹ PUTNAM, *The censorship of the Church of Rome*, I, 291; I. DA ROSA PEREIRA, *Notas historicas acerca de indices de livros proibidos e bibliografia sobre a Inquisição* (Lisboa 1976), 22.

³² KOŠUTA, 'Fortune et infortunes...', 58.

³³ Navodim točan bibliografski opis prema A. J. ANSELMO, *Bibliografia dos obras impresas em Portugal no século XVI* (Lisboa, 1926), 140–1, br. 513 i konsultiranom primjerku Nacionalne knjižnice u Lisabonu [Res. 173^A. On glasi: LIVRO IN-// SIGNE DAS VIDAS DOS // GLORIOSOS SANTOS DO VELHO E NO-// vo testamento, te quasi nossos tempos, ordenando per as illustri-// simas virtudes Cristãs Pera mostrada gloria de nosso// Senhor em seus santos E pera grande consolaçam e// doctrina de todos os Christãos.// Per marcos Marulo Spalatense de Dal-// macia, Noua mente traduzido em lin-// goagem, per F. Marcos de Lisboa frade// menor, por o grande fruido, que// fara em todas as almas que o lerem. Impresso com licença do conselho Real da Inquisição e ordinairo.// EM LISBOA // Em casa de Francisco Correa impressor de liuros// com privilegio Real / Anno 1579.- str. [6] — 1 — 295. Na str. [IV] nalazi se odobrenje inkvizitora fr. Bartola Ferreirea od 15. siječnja 1578. i druge dozvole za tiskanje od 30. rujna 1566, 26. studenog 1575, 14. siječnja 1576. i 27. listopada 1577.; na str. [2] kraljevski privilegij od 27. siječnja 1579. [2^v – 4] Marulićeve epistola J. Čipiku; [4^v – 5^v] prolog; [5] tabla; [6] Carmen J. Macarellia u errata. Iz ovog potpunijeg opisa kodeksa nego što je onaj koji je dao J. Badalić ('Prilog bibliografiji Marulićevih djela', *Zbornik u proslavu petstogodišnjice rođenja Marka Marulića, 1450–1950* [Zagreb 1950], 328), vidimo da portugalski prevodilac nije u tekst unio Marulićev *Carmen De doctrina domini nostri Jesu Christi pendentis in cruce* koji se obično tiskao kao dodatak latinskih izdanja *Institucije*.

redno iza prvoga: promijenjen je jedino slog prve naslovne stranice, no greškom ispao je jedan dio sloga (str. 253–262)³⁴ Dakako, moguće je da su se stvari odigrale i obrnuto: prvo, promašeno izdanje ponovno je tiskano i tako ispravljeno pušteno u prodaju. Da nije bilo drugih izdanja zaključujem na osnovu jednog novijeg inventara svih duhovnih knjiga tiskanih u Portugalu od 1501. do 1700.³⁵ U tom inventaru su zabilježena izdanja iz 1579, knjižnice u kojima su se ova sačuvala, i imena njihovih posjednika. Nalazimo tako imena nekih poznatih ličnosti iz portugalske kulture: Fernando Palha, Luís Monteverde da Cunha Lobo, grofovi Azevedo i Samodaes. Portugalsko izdanje *Institucije* posjedovao je i posljednji portugalski kralj Manuel II; u luksuznom katalogu njegove knjižnice objavljena je reprodukcija naslovne strane tog primjerka kao bibliofilska rijetkost.³⁶

Spomenimo još da se u Nacionalnoj biblioteci u Lisabonu čuva sedam primjeraka portugalskog izdanja, od kojih je jedan onaj defektni. Primjerak prvog izdanja čuva se u Odjelu za rijetke knjige (Res 173^A); str. 122^v–127 tog primjerka bile su podložne cenzuri, pa su tako inkriminirani pasusi izmrčeni crnilom.

O Marulićevim djelima što su kolala po Evropi tokom XVI i XVII stoljeća mogu iznijeti još nekoliko nepoznatih podataka.

Kao štivo za čitanje isusovaca koje je P. Polanco izabrao u Padovi 1542, nalazi se i *Institucija*, no ne radi se o djelu kao cjelini, već nekim njegovim poglavljima.³⁷ Ovo Polanco navodi prema jednom izdanju koje je imao pri ruci; ta su poglavlja:

»Marco Marulo. De doctore evangelico 191v–192. De exemplis Sanctorum 204v–205; quaedam de morte 329–329^v; quaedam de fugienda inani gloria 406^v–407; de humilitate apertenda 407–407^v; de dignitate non concupiscendis 407^v–408; de purgatio 251.«

Iz navedenog se vidi da poglavlje o dozvoljenoj laži (Cap. IV) nije bilo uvršteno u lektiru isusovaca, što dakako ne znači da je ono bilo zabranjeno

³⁴ Točan bibliografski opis ovog izdanja daje F. LEITE DE FARIA, *Livros impressos em Portugal no século XVI existentes na la Biblioteca nacional do Rio de Janeiro* (Coimbra 1979), 48. Onglasi: LIVRO// INSIGNE DAS// FLORES E PERFEI // COES DAS VIDAS DOS // GLORIOSOS SANCTOS DO VELHO // E nouo testamento, te quasi nossos tempos, ordenando per // as illustrissimas virtudes Christãs Pera mostrada // da gloria de nosse Senhor em seus sanctos // Per Marcos Marulo Spalatense de // Dalmacia, Nouamente traduzido // em lingoagem, per F. Marcos // de Lisboa frade menor, por o gran // de fruido, que fara em todas // as almas que o lerem // Impresso cum licença do conselho Real da Inqui-// siçam e ordinario // EM LISBOA, em casa de Francisco Correa Im-// préssor de libros/ com privilegio // Real // Anno 1579. — [6] 252, 263–295–[1] str. + brojne pogreške u numerotaciji.

³⁵ *Bibliografia cronologica da literatura de espiritalidade em Portugal, 1501–1700* (Porto: Instituto de cultura portuguesa, 1988), 111, br. 448.

³⁶ *Early portuguese books, 1489–1600 in the Library of his Majesty the King of Portugal decreed by H. M. King Manuel = Livros antigos portugueses, 1489–1600 da Bibliotheca de Sua Majestad Fidelissima, descriptos por S. M. el-Rei Manuel.* (London 1935), III; 1570–1600, br. 165.

³⁷ P. de LETURIA, 'Lecturas ascéticas y lectures místicas entre los jesuitas del siglo XVI', *Archivio italiano per la storia della pietá*, 2 (1959), 37.

za čitanje. Zabrana čitanja heretičkih knjiga i njihovo posjedovanje nije se odnosilo na isusovce.

Na osnovu pisanog inventara knjižnice Isusovačkog loretskog kolegija saznajemo da su se u razdoblju od 1546. do 1578. u njemu čitale ove Marulićeve knjige: »De vita religiosa (*Institucija* u baselskom izdanju iz 1555), Evangelistarium (nepoznato izdanje) i De humilitate et gloria Christi (mletačko izdanje iz 1519).«³⁸

U vezi s Evangelistarom za koji odnedavno znamo da je bio preveden i na španjolski (Madrid 1655), treba reći da još uvijek nije potvrđen podatak Ivana Carrare³⁹ da se to djelo čitalo u francuskim sjemeništima. Sva je prilika da je tako i bilo; tome u prilog govori pariško latinsko izdanje djelo (1545) i možda primjerak prvog izdanja (Mleci 1516) u posjedu Sorbonine knjižnice.

Marulićev *Evangelistarium* morao je biti obljubljeno štivo i u Njemačkoj. Wilhelm Eysengrein, njemački polihistorik, u djelu *Catalogus testium veritatis* (Dilingen 1565), kojim se suprotstavio istoimenom spisu Matije Vlačića Ilirika, hvali među Marulićevim djelima upravo Evangelistar, i to na osnovu latinskog izdanja u Kölnu 1541.⁴⁰ Pohvalne riječi što ih je Eysengrein napisao o Maruliću, možda su potakle njemačkog prevodioca da upravo u Dilingenu izda njemački prijevod *Institucije* 1582. godine, izdanje koje će otkriti španjolska inkvizicija i staviti ga na Indeks.

³⁸ *Ibid.*, 42. Pisac navodi ovaj dokumenat na osnovu rukopisnog inventara knjiga Loretskog kolegija za razdoblje 1546–1578 (cf. Archivum S. I., Rim Rkp. 122, I, ff. 552r–559v.).

³⁹ *Arkiv za pověstnicu jugoslavensku* (Zagreb 1852), II, 337: »Marko Marulić, čudo svojeg vremena, prva dika Dalmacie za Sv. Jeronima, kojega je evangelistar bio text u zavodima Franceskiem«. (Saopćenje Marina Tadina iz Pariza, sa zahvalnošću)

⁴⁰ Kako se tekst Eysengreina navodi nekompletan (cf. M. MARULIĆ, *Pjesme*. [Zagreb 1869], LIII i M. TOMASOVIĆ, 'Marulićev ljetopis (I)', 1290–1, citirajući F. Šanjeka), donosim ga u cijelosti: »Ante anno 24 qui fuit Christi 1541 Marcus Marulus Spalatensis, vir sacrarum literarum studijs doctus et imprimis eruditus, ingenio clarus, ac disertij eloquio, fidei propagator acerrimus, princeps suae aetatis Philosophorum, Poëta gravis et ingeniosus, sacrarumque literarum scientia nemini secundus, opus vere Evangelium, cui Euangelistarij titulus tribuitur sub fidei, spei et charitatis titulis, in libros VII partitus est. De religione porro vivendi institutione libros sex, aliaque ingenij sui monumenta Ecclesiae Dei pro futura reliquit«. *Catalogus testium veritatis* (Dilingen 1565), 197^v.

Libar Marca Marula Spſichianina V chomſe
uſdarſi Iſtoria Sfere udouice Iudit u uerſih
haruacchi ſoſena|chacho ona ubi uoi
uodu Olopherna Poſridu uoiſ
che gnegouei oſlodobi pu
ch iſraeſchi od ueli
che pogibili.

Jo. Alb. Widmanstetter.

Za njemačko jezično područje treba zabilježiti podatak da se treće izdanje *Judite* (Mleci 29. I. 1552, m. v. = 1523) sačuvalo u jednom jedinom primjerku u Bavarskoj gradskoj knjižnici u Münchenu; vlasnik tog primjerka bio je veliki njemački orientalist Johann Albrecht Widmanstetter, koji se na njemu potpisao na naslovnoj strani.⁴¹ Ova činjenica ne bi trebala imati sama po sebi neko veliko značenje, kad ne bismo znali da se Widmanstetter ne može smatrati samo orijentalistom u uskom značenju te riječi — u Italiji se on živo zanimao za kaldejske, arapske i židovske rukopise — nego jednim od prvih njemačkih slavista: mnoge hrvatske, srpske, češke i ruske knjige i rukopisi ušli su naime iz njegove knjižnice u današnju Bavarsku gradsku knjižnicu.⁴² Za hrvatsku kulturnu povijest Widmanstetter je zanimljiv i zbog toga što je on, izdajući 1543. g. jedan latinski komentar Muhamedove Teologije od Hermana Dalmatinca, ovog smatrao Nijemcem, rođenim, kao i on, u selu Nellingen kraj Ulma.⁴³

Kao priloga za povijest kolanja Marulićevih djela među evropskim humanistima naveo bih još da se u knjižnici Erazma iz Rotterdama nije nalazilo ni jedno djelo splitskog humaniste, iako je učeni Nizozemac proboravio više od jedne godine u gradu sv. Marka. Erazmo je poznavao samo Michelea Marulloa (Tarchagnottu), talijanskog pjesnika i humanistu, kojeg je slavio i Ariosto, a neki su ga pomiješali s našim Marulićem.⁴⁴ Među prvim humanističkim enciklopedijama Marulića ne spominje Giovanbattista Giraldu, njegovih djela nema ni u knjižnici mađarsko-slovačkog humaniste Joannesa Sambucusa. Iako su mnoga Marulićeva djela tiskana u Nizozemskoj, humanisti i latinski pisci ga u toj zoni ne spominju (tako npr. Estius, Baius, Grotius i drugi).⁴⁵ Ipak, *Instituciju* je posjedovao portugalski pravnik Antonio Augustin, a Marulić se spominje i u knjižnici Fausta Vrančića.

Na kraju ovog izlaganja, koristim se prilikom da iznesem na svjetlo dana jedan dokument koji ilustrira Marulićev život i rad za razdoblje prije 1500. g.

Radi se o jednom prigodnom latinskom epigramu što ga je talijanski humanist i pjesnik Bartolomeo Merula uputio Maruliću, negdje oko 1478. do 1489. godine, kada je on bio profesor gramatike u Splitu. Ovaj pjesnik, porijeklom iz Mantove, otišao je nakon splitskog boravka u Mletke i tamo tiskao cijeli niz Ovidijevih djela sa svojim komentarima. Od neizdatih rukopisa pre-

⁴¹ *Die Osteuropabestände der Bayerischen Staatsbibliothek: Benutzungsführer* (München, Bayerische Staatsbibliothek, 1965), 32. O Widmanstetteru je pisao dosta iscrpno M. MÜLER, *Johann Albrecht v. Widmanstetter, 1506–1557* (Bamberg 1908).

⁴² O. HARTIG, *Die Gründung der Münchener Hofbibliothek durch Albrecht V. und Johann Jakob Fugger* (München 1917), 185, 337. Publikacija je sadržana u *Abhandlungen der K. Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Phil.-Phil. und Hist. Kl.*, XXVIII, 3). Vidi također H. STRIEDL, 'Die Bücherei des Orientalist Johann Albrecht Widmanstetter', *Serta Monacensia* (Leiden 1952), 202–244.

⁴³ J. A. WIDMANSTETTER, *Mahometis Abdallae filii theologia dialogo explicata, Hermanno Nelingaunnense interprete ...* (S. l. 1543)

⁴⁴ Tako I. Kukuljević Sakcinski u predgovoru Marulićevih *Pjesama* (Zagreb 1869), LIII. Prije njega K. GESSNER, *Bibliotheca universalis, sive Catalogus omnium scriptorum* (Tiguri 1545), 495^v

⁴⁵ Usp. također kapitalno djelo: H. DE VOCHT, *History of the foundation and the rise of the Collegium trilinguae Lovaniensis, 1517–1550* (Louvain 1951), ad ind.

ostao je i jedan mali kodeks latinskih kompozicija, koji se danas čuva u Nacionalnoj knjižnici u Firenzi; u njemu, osim epigrama upućenog Maruliću, nalazimo dosta kompozicija, koje se tiču Splita i splitskih građana.⁴⁶ Epigram upućen Maruliću nalazi se na 1. 127^v firentinskog kodeksa i glasi:

Ad Marcum Marulum

Salve, Castalidum cultor, celeberrime Marce,
 Vendicat egregium ars † pię famę † decus.
 Non dubitas gloria sortem proferre sodalis
 Qui tibi materno sanguine iunctus inest.
 Filiorum est recte multo felicior ille
 Cui talem nosci fata dedere fidem.
 Ledeus Pollux nimium iam Castora amavit,
 Post cineres etenim pignora grata dedit.
 Tu melius vivas pietatis munere dignus,
 Non est morte tuus, Marce, probandus amor.

Epigram, očito sastavljen za vrijeme splitskog boravka Bartolomea Merule, pokazuje da je Marulić već poznati (*celeberrimus*) religiozni pjesnik (*Castalidum cultor*); upućen je pjesniku prigodom smrti, valjda tragične, neimenovanog mu pobratima (*sodalis*), vezanog s njime majčinim mlijekom i prijateljskom ljubalju nerazdružive braće Kastora i Poluksa. Poluks je smrt svog brata iskupio zalogom bratske ljubavi — kaže Merula — Marulić će pak živjeti zavjetom pobožnosti, ne trebajući smrću dokazivati svoju ljubav.

Poznavatelju Marulićevog života neće biti teško dovesti u vezu sadržaj ovog epigrama sa smrću brata mu Šimuna, nakon koje je pjesnik, tako nam svjedoči Natalis, izmijenio svoje ruho. Neće se dakle trebati revidirati Natalisovo objašnjenje Marulićevog duhovnog preokreta, trebat će jedino bolje razumjeti kasniju priču, kojom se pjesnikovo obraćenje pripisalo ljubavnoj avanturi s prijateljem mu Papalićem.

SALVE CASTALIDUM CULTOR, CELEBERRIME MARCE.

• Bartolomea Merulu, pisca firentinskog rukopisa *Magliab. VII*, 1183, ff. 122^v – 136^v, otkrio je Giovanni Parenti, 'Una testimonianza parziale della «Forma Crinito» dell' «Urania» nel MS Magliabechiano VII, 1183', *Rinascimento* 2os. XVIII (1978), 271 – 283. U iscrpnoj bilješci (str. 272 – 273), on najprije identificira pisca kodeksa, a onda na temelju poznate mu literature daje njegovu kratku biografiju (cf. A. PRAGA, 'Maestri a Spalato nel Quattrocento', Estr. *Annuario del R. Istituto tecnico Francesco Rismondo*, (Zara 1933), 7, 13 – 14 i S. MITIS, 'La partecipazione di Cherso-Ossero alla civiltà italiana', *Archeografo triestino*, s. III, XIV (1927/28), 70). U autografu B. Merule nalazimo, osim spomenutog epigrama upućenog Maruliću, još nešto stihova, koji su nastali za vrijeme pišćevog boravka u Splitu; tako f. 126^v *De muro Spalatinæ Urbis*; f. 128 *Ad scribas domini Marci* (možda Marulić); f. 128^v *Ad Joannem Dragatum*; f. 132 *Ad Petrum Albertum Dalmatam*; f. 133 *Ad Hieronymum Vene (riu)m Spalatinum*. Napominjem da je Bartolomea Merulu naslijedio u Splitu kao profesor gramatike brat mu Alessandro (1498 – 1503).